

УДК 94:327(497.1:497.2)“18/19”

doi 10.46793/LZ-LIV1.169G

ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Примљен: 18. 06. 2024.

Прихваћен: 07. 09. 2024.

Доц. др Вања Глишин*

Научни сарадник

Институт за политичке студије, Београд

Проф. др Љубиша Деспотовић**

Научни саветник

Институт за политичке студије, Београд

СРПСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ С КРАЈА 19. И ПОЧЕТКА 20. ВЕКА КРОЗ ПРИЗМУ ИСТОРИЈСКЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

Апстракт: Српско-бугарски односи имају дугу историју која је обележена различитим етапама, од пријатељства до непријатељства и жестоких сукоба. Према томе, бављење српско-бугарским дипломатским односима у периоду након Берлинског конгреса и током ратова с почетка 20. века нуди бројне одговоре на замршеност међусуседских односа, али и показује геополитичке интересе који иза тога стоје. У првом делу рада приказаћемо развој српско-бугарских односа кроз историју, како бисмо у том контексту разумели шта је довело до погоршања односа. Пратећи развој догађаја, анализа активности спољнополитичких фактора у погледу српско-бугарских односа је неминовност. Имајући то у виду, користићемо историјску геополитику као субдисциплину геополитике у циљу разумевања контекста, интереса и разлога који су довели до погоршања односа између два народа.

Кључне речи: Србија, Бугарска, српско-бугарски односи, дипломатија, историјска геополитика, геополитика

*

Увод

Посматрање регионалних односа у историјском контексту има, како историографски, тако и политиколошки и геополитички значај, будући да се неретко односи кроз историју одражавају и на актуелне друштвене и политичке односе. Српско-бугарски односи имају своју дугу историју, која је праћена успонима и падовима, доводећи тако до најсуровијих сукоба и злочина. Пратећи историјски континуитет, моћи ћемо да констатујемо факте и да их једноставно описујемо као чинове који су се догађали. Међутим, циљ овог рада јесте да се различити чинови свеобухватније посматрају, узимајући у обзир спољнополитичке факторе који су, према нашем мишљењу, пресуђујуће утицали на процесе и односе,

* vanja.glisin@ips.ac.rs

** despotlj@stcable.net

како између Србије и Бугарске, тако и на целом Балкану. Са тим у вези, користићемо *историјску геополитику*, коју Деспотовић и Глишин дефинишу у оквиру геополитике као синтезне науке. Наиме, „историјска геополитика се бави истраживањем, анализом и синтезом геополитичких мотивација, доктрина, планова и интереса историјских актера декодирајући на најдубљем нивоу из њиховог геополитичког понашања скривене разлоге за одређење историјске акције, процесе или догађајне чињенице“.¹ Према томе, „историјска геополитика примарно трага за геополитичким контекстуалним ‘силама историје’ одгонетајући стварне разлоге и узроке историјско-политичке процесуалности, који најчешће остају замаскирани или вешто скривени од очију јавности и истраживача. Она покушава да разоткрије прикривене интересе геополитике иза видљиве стварности међународних односа, који као по правилу остају у затамњеној зони фасадних акција историјских актера и званично образложених разлога деловања политичких структура“.² Дакле, реч је о новедефинисаној субдисциплини којом имамо за циљ да разјаснимо активности спољнополитичких актера, прецизније великих сила, које пресуђујуће утичу на процесе у међународним односима.

О српско-бугарским односима кроз визуру историјске геополитике

Односи Србије и Бугарске имају вишевековну историју, посебно из периода средњег века и династије Немањића, када су склапани бракови између српског и бугарског племства. Религијско-конфесионални фактор, односно православље, представљало је фактор кохезије између две земље, као и тежак положај између два царства, Османског и Аустро-Угарског. Наведено се посебно огледа од краја 15. века када су се оба народа нашла под турским ропством које је трајало све до поновног буђења европских народа и таласа борби за ослобођење у 19. веку.

Српски народ подигао је устанак против завојевача 1804. године, што је био почетак таласа борби за ослобођење. У тим околностима, Срби су Бугаре посматрали као народ близак по језику, вери и обичајима, што је омогућавало сарадњу двају народа. Наведено је приметно током владавине кнеза Милоша Обреновића, а потом, још израженије, током владавине кнеза Михаила Обреновића. Истовремено, Бугарска је развијала трговинске односе са суседима, што јој је омогућило да економски ојача и створи земљопоседничку буржоазију, која је имала значајну улогу у борбама за национално ослобођење. Убрзо након смрти кнеза Михаила, Бугарска

¹ Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, *Одбрана Србије: Прилози за геополитику националне безбедности*, Архив Војводине, Институт за политичке студије, Нови Сад/Београд, 2023, 93.

² Исто.

је покренула своју црквену организацију тзв. Бугарску егзархију, како би се ослободила од грчке црквене превласти, што је Порта одобравала и омогућавала функционисање Егзархије на ширем простору још увек неослобођених јужних српских крајева.³ Упоредо са дехеленизацијом, Бугарска је вршила отворену бугаризацију словенског народа на простору Старе Србије и Македоније. Дакле, након стварања Егзархије, Бугарска је показала, како настојања ка црквеној доминацији, тако и освајачке амбиције ка територијама Србије и Македоније. Егзархија је у Врању користила „школско-црквену јурисдикцију коју је добила од султана за ‘бугаризацију српског народа’“.⁴ То је период када се српско-бугарски односи погоршавају, што ће обележити период који следи.

Важан тренутак у историји односа двеју земаља јесу српско-турски и руско-турски ратови од 1875. до 1878. године, који су завршени потписивањем Санстефанског мира 3. марта. Српско залагање у наведеним сукобима довело је до ослобађања значајног дела територија у правцу Видина и Софије, након чега су се јавиле тежње становништва пограничних предела из кулске, видинске, белоградичке и берковачке казе за прикључење Србији.⁵ Ипак, прерасподела територија извршена је од стране великих сила и то у корист Бугарске, будући да се Русија залагала за стварање Велике Бугарске државе од Дунава до Егејског мора и од Црног мора до Охрида. На тај начин изневерена су српска очекивања, а територије које су ослобођене српским војничким победама припале су Бугарима. Јован Ристић је о томе писао: „највише боли што је велики део Старе Србије предат Бугарима, јер од Турака могли смо се надати добити и остатак ма кад, а од Бугара никад“.⁶

Јасно је да су се Руси водили својим интересима и визијом продора до Цариграда, те је у геополитичком погледу позиција Бугарске погоднија. Не треба заборавити да је у састав Велике Бугарске, осим Кнежевине Бугарске и Источне Румелије, требало да уђу и Стара Србија, Македонија и један део Тракије. Русија је Санстефанским споразумом стварала услове за

³ Дејан Д. Антић, „Поглед на српско-бугарске односе с краја XIX и почетка XX века“, *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књига VII, Врање, 2016, стр. 55-67.

⁴ Марија Ђорић, „Терор бугарских окупатора у врањском крају за време Првог светског рата“, *Национални интерес*, год. XI, vol. 23, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 184.

⁵ Д. Д. Антић, „Поглед на српско бугарске односе...“, 55-67.

⁶ Видети више о томе: РОНБС, Преписка IX, 6891/57, Р 1.012, писмо без бр, Ј. Ристић – М. Протићу, Београд, 15/27. март 1878; Србија 1878. Документи, 187. Цит. пре. Сузана Рајић, „Ратне тековине Србије на Берлинском конгресу и њихов значај“, У: *Јован Ристић, државник и дипломата: Берлински конгрес* (ур. Предраг Илић), Историјски архив Шумадије, Крагујевац, 38.

повољнији аустро-руски споразум око ширих територија Бугарске, будући да би управо обезбедила снажније упориште на Балкану.⁷ Иако европске силе на Берлинском конгресу из јуна-јула 1878. године нису дале сагласност на Санстефански мировни споразум, такав расплет догађаја допринео је погоршању српско-бугарских односа. За разлику од споразума из Сан Стефана, на Берлинском конгресу донета је одлука о формирању Кнежевине Бугарске северно од планине Балкан, као и проширење Кнежевине Србије на нишки, пиротски, топлички и врањски округ, чиме је привремено решено питање граница на југоистоку.

Након добијања независности, Србија је почела да развија своју дипломатску службу. Значајан корак направио је Јован Ристић предлагањем Закона о дипломатским заступништвима и конзулатима српским у иностранству 18. јануара 1879. године. Краљевина Србија отворила је своје представништво у Софији на челу са Савом Грујићем.⁸ Исте године, 19. јула, кнез Александар I Батемберг отвара бугарско дипломатско представништво у Београду и поставља Димитара Кировича.⁹ Упркос свему, напетост између две земље је расла и своју кулминацију доживљава 14. новембра 1885. године, након уједињења Кнежевине Бугарске и Источне Румелије.

Након тог догађаја, политички односи двеју земаља бивали су све неповољнији, што се одразило и на друге аспекте. Наведено се посебно читава у пропагандном рату који је вођен на тлу Старе Србије и Македоније. Бугарска је водила агресивну политику, користећи најгрубље методе потискивања српског осећаја у Македонији и својатајући подручја од планине Шаре до Скопске Црне Горе па преко Скопског санцака до Битољског и Солунског вилајета са циљем да изврши потпуну бугаризацију Македоније.¹⁰ Како примећује Душан Батаковић, Србија је до почетка 20. века „пасивно и помирено посматрала кампању коју је водила Софија у циљу бугаризације Македоније“.¹¹ Што се тиче црквено-просветне делатности у Македонији, Србија је каснила у односу на Бугарску, те је тек од 1885. године почела да штити своје интересе.¹² Посматрајући борбе за Македонију кроз „призму

⁷ Д. Д. Антић, „Поглед на српско бугарске односе...“, 55-67.

⁸ Према: Министарство спољних послова Републике Србије, <https://www.mfa.gov.rs/>.

⁹ Илијана Рајчева, Бугарска дипломатија од канских хрисовуља до акредитивних писама, *Радио Бугарија*, 19.07.2014. https://bnr.bg/sr/post/100440035?page_1_4=4.

¹⁰ Д. Д. Антић, „Поглед на српско бугарске односе...“, 55-67.; Тихомир Ђорђевић, „Бугарска акција у Македонији“, У: *Catena Mundi III*, Catena Mundi, Београд, 2016, 159-167.

¹¹ Душан Т. Батаковић, „Балкански пијемонт – Србија и југословенско питање“, у: *Историја једне утопије*, Београд, 2018, 44.

¹² Немојмо заборавити да је локално становништво у Македонији одувек могло да разуме српске војнике, српским властима никада и нигде нису требали

српско-бугарских односа разликујемо две фазе: прву од 1897. до 1903. године, коју је обележила политика присилне бугаризације словенског становништва под паролом борбе против Турске, и другу, од 1903. до 1912. године, коју поред бугарске карактеришу и српска и грчка оружана акција¹³. Такве околности довеле су до тога да простори Македоније и Старе Србије постану поприште крвавих герилских борби.

Следећи значајан догађај који је допринео погоршању односа на Балкану јесте аустроугарска анексија Босне и Херцеговине 1908. године. Русија тада усложњава своје активности на балканском простору, инсистирајући на стварању одређеног балканског договора о безбедности са циљем да се спречи германски продор ка југоистоку. Русија је подразумевала и укључивање Турске у балкански договор, што није било у складу са интересима Београда и Софије и идејом ослобађања територија од Турске.¹⁴ Са друге стране, српска политичка елита била је свесна да би везивање Софије за Беч угрозило позицију Београда на Балкану. Стога је задатак српске дипломатије био да одржава односе са Русијом и да проналази савезнике међу балканским државама, првенствено у Бугарској. Имајући у виду да је геополитичка позиција Бугарске значајна за велике силе, „Србија је после Анексионе кризе као израз добре воље признала независност Бугарске, а српске дипломате тражиле су начин да актуелизују идеју о удруживању хришћанских балканских држава“.¹⁵ У том периоду, пријатељске поруке могле су се чути на обе стране, након чега је краљ Фердинанд посетио Србију. Сусрет краља Петра и краља Фердинанда био је симболички пријатељски чин и повод да се разговара о потреби стварања балканске коалиције. Идеја о Балканском савезу тада постаје реалност. За Србију, идеја о стварању Балканског савеза огледала се у потреби изградње бране даљем германском продору на југ, док се, у Софији овај савез посматрао као механизам за коначно сламање Турске, без мешања великих сила.¹⁶ Беч је одмах одреаговао на тај догађај, настојећи да убеди Турску да Србија и Бугарска стварају савез против ње. Таква пропаганда која је долазила из Аустро-Угарске имала је за циљ подривање сарадње балканских држава, будући да је у томе видела претњу сопственим интересима.

преводиоци. Са друге стране, Македонски Словени који су хтели да упишу неку бугарску гимназију морали су да иду, најпре, у припремни разред како би савладали језик. Виктор Кине, *Македонија - претензије Бугара*, Прометеј, Нови Сад, 2021, 373.

¹³ Д. Д. Антић, „Поглед на српско бугарске односе...“, 60.

¹⁴ Вања Глишин, *Балканска геополитичка парадигма*, Каирос, Сремски Карловци, 2019.

¹⁵ Дејан Д. Антић, „Балкански ратови 1912/1913. године кроз призму српско-бугарских односа“, У: *Зборник радова: Историографија и савремено друштво*, Филозофски факултет Ниш, Ниш, 2014, 21.

¹⁶ Д. Д. Антић, „Балкански ратови...“, 22.

Период од 1909. до 1912. године обележен је повољним односима двају народа, посебно у погледу решавања територија које су у саставу европског дела Турске. Србија и Бугарска су сматрале да би им стварање коалиције омогућило да прошире своје територије и да побољшају безбедносну позицију на Балкану. Управо о томе је говорио српски министар спољних послова Милован Миловановић, истичући да је остварење спољнополитичких циљева Србије немогуће без споразума са Бугарском.¹⁷ Миловановић је био свестан да Беч користи ривалство Србије и Бугарске како би спроводио сопствене интересе на овом простору, те да је основни циљ Аустроугарске „да све балканске државе лиши неопходних погодаба за самосталан живот“.¹⁸ Стога, „независна српска држава у границама које одговарају колико етнографским принципима, толико и неопходним потребама државног живота у економском и културном погледу, може замислити само ако поред такве народне српске државе буде стајала исто тако независна бугарска народна држава“.¹⁹ Преговори о савезу Србије и Бугарске вођени су у Београду од 3. октобра 1911. до 13. фебруара 1912. године (потписан 29. фебруара/13. марта). Документ се састојао из Уговора о пријатељству између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске и тајног додатка. Уговор је имао одбрамбени карактер и предвиђао је међусобне гаранције државне независности и неповредивости државне територије, заједничку одбрану балканске територије од покушаја окупације које стране силе и закључење војног савеза. Тајни додаток подразумевао је офанзивну тактику према Турској.²⁰ Иако је савез требало да има улогу о којој смо претходно писали, реалност је била другачија. Бугарска као војнички најјача држава надала се да ће након обрачуна са Турском, моћи да се обрачуна и са српском и грчком војском. Бугарски владар је касније и говорио да је склопио Балкански савез 1912. године са „разрађеним планом да после пораза Турске, уз аустроугарску помоћ окрене на Србију и Грчку“.²¹ Један од главних учесника српско-бугарских преговора, Димитар Ризов, отворено је говорио да је Софија договор из 1912. године сматрала споредним догађајем. Према томе, Бугари су склопили савез са Србијом како би остварили искључиво сопствене циљеве. О томе пише и гласило „Мир“ 23. априла 1916. године: „Послужили смо се Србијом да достигнемо свој циљ: победити заједничког непријатеља, остварити лични идеал – обнова Бугарске из Сан Стефана (...). Ниједна друга држава нам не би помогла да се спасемо од ондашњих господара (Турске), а ми то не бисмо могли да урадимо сами. А да Срби

¹⁷ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, II књига, Православна реч, Архив Војводине, Нови Сад, 2021.

¹⁸ М. Екмечић, *н. д.*, 688.

¹⁹ *Исто*.

²⁰ Д. Д. Антић, „Балкански ратови...“, 26.

²¹ М. Екмечић, *н. д.*, 805.

нису заузели Македонију, ми не бисмо могли да је ослободимо“.²² То нам само говори да су Бугари са Србијом били у добрим односима само онда када је то одговарало њиховим интересима и амбицијама.

Балкански ратови показали су праву слику српско-бугарских односа. Први балкански рат завршен је поразом турске војске и потписивањем Лондонског мировног уговора 30. маја 1913. године. Српске снаге су својим ратним напорима успеле да овладају значајним делом Вардарске Македоније и левом и десном обалом Вардара. Друга српска армија предвођена генералом Степом Степановићем дала је одлучујући допринос у савезничкој акцији освајања Једрена, након чега је турска војска положила оружје.²³ Бугарска није била задовољна одлукама Лондонског мировног уговора, јер није добила жељена територијална проширења у Вардарској Македонији. Србија је захтевала преиспитивање уговора са Бугарском о подели територија из неколико разлога. Прво, одлуком великих сила, Србији је онемогућен излазак на Јадран. Друго, стварањем Албаније, Србија је остала без значајних територија које би требало да јој припадну према уговору, док је, са друге стране, Бугарска у Тракији добила више него што је предвиђено. Треће, током рата, Бугарска није извршила своје обавезе на Вардарском бојишту, а Србија јој је слала помоћ у борби за Једрене што није било предвиђено уговором.²⁴ Територијални апетити и лични интереси које је пројектовала бугарска влада били су повод да без објављивања рата нападну српску војску на Брегалници и започну Други балкански рат. Дакле, Бугари су погазили Уговор о савезу са Србијом, који је склопљен на осам година 29. фебруара 1912. године. Иако је Бугарска напала Србију са пет дивизија, доживела је тежак пораз, након чега је потписан мировни уговор у Букурешту 31. јула 1913. године.²⁵ Тим мировним уговором Бугарска је изгубила Добруцу и делове Тракије, а Вардарска Македонија је припала Краљевини Србији. Ратни успеси српске војске и успостављање контроле на значајном делу балканског простора виђено је у Бечу и Берлину као претња германским геополитичким интересима продора ка Блиском истоку.²⁶

Иако се Бугарска 1914. године декларисала као независна страна, она је водила преговоре са Централним силама, пројектујући сопствене територијалне аспирације према Вардарској Македонији и југоисточној Србији. Да је бугарски став о независној политици био само прелазна фаза и прикривање реалполитичких идеја, сведочи писање професора

²² В. Кине, *н. д.*, 48-49.

²³ Петар Опачић, Саво Скоко, *Војвода Степа Степановић*, Прометеј, Нови Сад, 2018.

²⁴ Радослав Гађиновић, *Насиље над Србима у XX веку*, Evro Book, Београд, 2017, 193-194.

²⁵ Р. Гађиновић, *н. д.*, 193.

²⁶ Љ. Деспотовић, В. Глишин, *н. д.*

Георгијева од 6. септембра 1916. године, када наводи следеће: „Већина бугарских политичара је још 1913. године осећала да је политика Балканског савеза само споредан догађај и да би, кад буде освануо дан великог обрачуна, Бугарска требало да се сврста на страну Централних сила“.²⁷ Стога не чуди што је и током заузимања независне стране, политичко-дипломатски однос Софије према Србији и Црној Гори обележен нетрпељивим антисрпским ставом. Промена спољнополитичког курса Бугарске усклађено је са њиховим геополитичким интересима и територијалним аспирацијама, што је водило ка још једној етапи оружаних сукоба. Бугарске комите изводиле су оружане упаде на територији Македоније и преко српско-бугарске границе. „Почетком априла 1915. догодио се силовит насртај бугарских комита на српске граничне положаје недалеко од Струмице и Валандова, познатији као ‘Валандовски покољ’. Он се збио на Велики петак 2. априла 1915. године када су бугарске снаге прешле српско – бугарску границу на седам места у дужини од 34 км, опколиле све карауле и пограничне страже и притом ликвидирале све српске граничаре“.²⁸ Након низа скривених бугарских напада и терора у пограничним зонама, Краљевина Бугарска је 6. септембра 1915. године склопила савез са Централним силама.²⁹ Зашто је Бугарска ушла у рату?, питање је које се много пута постављало кроз историју. Пре свега, треба напоменути да су Бугари издајнички напали Србију, а да су кроз пропаганду потпуно изокренули истину у своју корист, о чему сведочи писање Народни права 14. октобра 1916. године: „Бугарски непријатељ, оличен у издајничкој Србији, треба примерно да буде кажњен јер је он исто тако напао нашу отаџбину“.³⁰ Јасно је да су на све могуће начине настојали да оправдају свој улазак у рат, прикривајући стварне разлоге оличене у територијалним аспирацијама и освајачким визијама. Првенствено, Бугари су се позивали на неопходност ослобађања Македоније, да би, одмах након тога, „Франкфуртер цајтунг 15. октобра 1915. године бугарском походу одредио два нова циља: 1) уништење Србије и 2) заједничка граница са Аустро-Угарском“.³¹ Потписан споразум са Централним силама подразумевао је проширење Бугарске на рачун Србије и то од 52.000 км². Убрзо након тога, бугарска се прикључује офанзиви немачких и аустроугарских снага против Србије, што је српску војску приморало на повлачење до окупације почетком 1916. године. Бугари су сматрали да ће Аустро-Угарска и Немачка бити силе победнице у Првом рату, те су због тога, зарад својих циљева, стале на њихову страну. Адвокат

²⁷ В. Кине, *н. д.*, 41.

²⁸ Д. Д. Антић, „Поглед на српско бугарске односе...“, 62.

²⁹ Dejan Antić, „Evakuacija ratne prestonice Srbije – Niša 1915. godine“, *Istorija 20. veka*, god. 39, 1/2021, 19–34; Дејан Д. Антић, „Ниш под окупацијом у Првом светском рату – крај 1915. и почетак 1916. године“, *Токови историје*, 1/2020, 47–48.

³⁰ В. Кине, *н. д.*, 45.

³¹ *Исто*, 34.

из Софије Иван Димитров, који је у Женеви био задужен за бугарску пропаганду, истакао је једном приликом да „Бугарска мора да уђе у рат и стане на страну Централних сила пре свега зато што Русија намерава да окупира Дарданеле, а потом и зато што ће се Србија проширити и постати моћна. Бугари по сваку цену морају спречити та два догађаја“.³² Наведено су истицали и бугарски министар у Букурешту Симон Радев и бивши посланик и секретар Собрања Александар Кипров, указујући на опасност од руске инвазије на мореузе и од српског територијалног проширења. Јасно је да се кроз бугарске званичнике рефлектује политика Централних сила, које су такође Русију и Србију виделе као препреку за остварење геополитичких циљева. Вођа либерала у Баварској, др Милер Мајнингер је пренео утисак немачких посланика у Софији на следећи начин: „Свуда у Бугарској влада мишљење да Србију треба потпуно утаманити и да ако би чак и минијатурна Србија опстала, на Балкану не би било мира“.³³ Уз то, лист „Народни права“ 27. јуна 1916. године наводи: „Уосталом, очигледно је да Немачка и Аустро-Угарска имају једнак интерес као и Бугарска да се Србија уништи (...). Интереси, политичке и економске тежње Немаца и Бугара се подударају и у њима почива неопходна заједничка основа за стварање трајног савеза“.³⁴

Након окупације Србије, окупатори формирају систем окупационих власти и деле територију, тако да је Бугарској припао источни и јужни део Србије.³⁵ Окупирани део стављен је под бугарску војну управу, преузете су све установе и суспендовани су српски закони. „Специфичност бугарске окупације базирала се на терору, од кога нико није био поштеђен, па чак ни српска деца и бебе“.³⁶ Виктор Кине сматра да су Бугари морали да уклоне етнички најмногобројнији фактор на Балкану како би преузеле примат. Отуда писање „Воени извјестија“ из децембра 1915. године: „Рат ће се окончати онда када будемо убедили пријатеље Србије да је њихова ствар коначно пропала и да је *Србија*, крива зато што је започела рат, *мртва*“.³⁷

Бугарско насиље и бугаризација српског становништва спроводила се у три фазе: 1) уништење интелигенције и угледних људи, попут учитеља и свештеника; 2) обрачун и насиље над женама; и 3) уништење свих трагова српства и српског националног идентитета.³⁸ У том погледу, бугарске комите

³² Исто, 34-35.

³³ Исто, 57.

³⁴ Исто.

³⁵ Дејан Д. Антић, „Изградња Сурдуличке Спомен костурнице у извештајима српске штампе 1922. године“, *Баштина*, св. 54 (2021), 313-314.

³⁶ Марија Ђорић, „Страдање жена на југу Србије за време бугарске окупације у Првом светском рату“, *Лесковачки зборник LXIII*, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 2023, 148.

³⁷ В. Кине, *н. д.*, 51.

³⁸ М. Ђорић, *н. д.*, 2015, 188.

имале су водећу улогу у мучењу и убијању српског народа у окупираним зонама. Масовне злочине Бугари су спроводили након Топличког устанка о чему сведоче подаци Међусавезничке комисије, који показују да су окупатори убили 20.000 Срба свих узраста и полова. Према извештају „Одбора анкетног за испитивање узрока побуне у окрузима Топличком, Врањском, Нишком и осталима“, укупно је убијено 35.000 Срба, а спаљено 55 села.³⁹ Бугари су видели српске жене као велику опасност о чему сведочи тајна наредбе генерала Нерезова од 29. маја 1918. године (бр. 13), који је био начелник Врховне команде за моравску и македонску област. У документу се „наводи да су образована лица (интелектуалци и свештенство) највећи непријатељи, док се као посебна опасност наводе српске жене: ‘Бугарима се показало да им је српско женскиње најопасније; поменута наредба генерала Нерезова српску је жену истакла као највећег српског родољуба и шовена и објавила јој рат’“.⁴⁰ „Газет де Лозан“ пише 7. маја 1916. године: „Снага Србије је сломљена. Народ више не постоји, половина их је страдала од глади кад су се вратили на своја опустошена огњишта и поља...“.⁴¹ О бугарским злочинима сведоче и записи Арчибалда Рајса, који је правио извештаје о убијеним Србима.⁴²

Упркос свему, Србија је издржала најсуровије нападе и издајничке потезе и изашла је као победница из Првог светског рата. Мир између сила победница и Бугарске потписан је 27. новембра 1919. године париском предграђу Неји сир Сен. „Србија је на терет ратне штете добила територијално проширење у областима Цариброда, Босилеграда и Струмице, а извршена је и мања територијална исправка у долини Тимока у корист Краљевине СХС“.⁴³ Са друге стране, бугарска војна сила је редукована и одузете су јој територије у западној Тракији и јужној Добруци. Бугарски интелектуалци су сматрали да је Бугарска значајно оштећена уговором из 1919. године, иако јој је отписано $\frac{3}{4}$ дуга у новцу од укупно 445 милиона долара, колико је прописана одштета према Србији.⁴⁴ Иако је ратна одштета припадала Србији, српска политичка елита, опијена југословенском идејом, запоставила је питање одштете коју је Бугарска била у обавези да измири. Било је и оних који су веровали да ће Бугарска постати део јужнословенске породице. О томе сведочи писање листа Политика од 4. децембра 1919. године: „Крајеви који су нам припали Нејским Уговором о миру остају заувек наши. О томе више не може бити никакве сумње, и људи из Софије чине врло рђаву услугу становништву које је до скоро било под њиховом управом, ако га о супротном уверавају.

³⁹ М. Ђорић, *н. д.*, 2023, 150.

⁴⁰ *Исто*, 151.

⁴¹ В. Кине, *н. д.*, 51.

⁴² Арчибалд Рајс, *Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једног пријатеља из тешких времена*, Талија издаваштво, Ниш, 2018.

⁴³ Д. Д. Антић, „Поглед на српско бугарске односе...“, 64.

⁴⁴ *Исто*.

То ипак не значи да Цариград, Београд и Струмица неће опет једног дана бити у истој држави са Софијом, Пловдивом и Варном. На против, ми у то најдубље верујемо, онако исто као што смо веровали да ће Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана, Цетиње и Битољ бити под једном скиптром у време када је цео свет то сматрао као маштарију⁴⁵. Према томе, можемо закључити да је српска елита, уместо да гради сопствену националну државу „по мери сопствене моћи и историјских права“, пројектовала заједничку југословенску државу.⁴⁶ Срби су своју исцрпљујућу победу уткали у заједничку државу, чиме је српски национални покрет потрошио највише енергије како би дошло до уједињења, што се након 1918. године осликава у преласку „из периода офанзивности у период дефанзивности“.⁴⁷ Од тада „Срби сву енергију троше за очување постављених темеља, без неопходне енергије за стварање нових“.⁴⁸

Закључак

Посматрајући српско-бугарске односе у периоду с краја 19. и почетка 20. века, можемо констатовати да је реч о променљивим односима, са периодима успона и падова. Оно што је евидентно, чешће су ти односи били неповољни, посебно у тренуцима када су велике силе посредством балканских народа настојале да остварују своје геополитичке циљеве. Такође, током 19. века, али и почетком 20. века, Бугарска је градила повољне односе са Србијом само онда када је то видела као повољну околност за припрему или, пак, за остварење пројектованих циљева. Историјски факти потврђују да је бугарска водила такву политику према Србији, те да је таква политика довела до бугарских војних напада на српске територије и злочина над српским цивилима. Имајући све наведено у виду, констатујемо да су велике силе имале одлучујућу улогу у иницирању и спровођењу процеса на Балкану у посматраном периоду, посебно у погледу антисрпске политике. Стога сматрамо да су историјски дуги и геополитички сложени процеси вођени су у контексту српског националног растројства, те да су геополитички процеси утицали на свесрпско питање, које и данас има своје нерешене фазе.

Литература:

Antić, Dejan, „Evakuacija ratne prestonice Srbije – Niša 1915. godine“, *Istorija 20. veka*, god. 39, 1/2021, 19–34.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Петар Пијановић, „Квадратура културног круга: српска и/или југословенска култура“, у: *Историја једне утопије*, Catena Mundi, Београд, 2018, 140.

⁴⁷ М. Екмечић, *н. д.*, 1039.

⁴⁸ Љ. Деспотовић, В. Глишин, *н. д.*, 319-320.

Антић Д. Дејан, „Ниш под окупацијом у Првом светском рату – крај 1915. и почетак 1916. године“, *Токови историје*, 1/2020, 47-65.

Антић, Д. Дејан, „Поглед на српско-бугарске односе с краја XIX и почетка XX века“, *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књига VII, Врање, 2016, стр. 55-67.

Антић, Д. Дејан, „Балкански ратови 1912/1913. године кроз призму српско-бугарских односа“, У: *Зборник радова: Историографија и савремено друштво*, Филозофски факултет Ниш, Ниш, 2014, стр. 20-34.

Антић Д. Дејан, „Изградња Сурдуличке Спомен костурнице у извештајима српске штампе 1922. године“, *Баштина*, св. 54 (2021), 313-325.

Батаковић Т. Душан, „Балкански пијемонт – Србија и југословенско питање“, у: *Историја једне утопије*, Београд, 2018.

Гаћиновић, Радослав, *Насиље над Србима у XX веку*, Evro Book, Београд, 2017.

Глишин, Вања, *Балканска геополитичка парадигма*, Кариос, Сремски Карловци, 2019.

Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин, *Одбрана Србије: Прилози за геополитику националне безбедности*, Архив Војводине, Нови Сад, Институт за политичке студије, Београд, 2023.

Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин, „Српска државност на почетку 20. века кроз визуру историјске геополитике“, *Лесковачки зборник LXIII*, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 2023, стр. 91-110.

Ђорђевић, Тихомир, „Бугарска акција у Македонији“, У: *Catena Mundi III*, Catena Mundi, Београд, 2016, стр. 159-167.

Ђорић, Марија, „Страдање жена на југу Србије за време бугарске окупације у Првом светском рату“, *Лесковачки зборник LXIII*, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 2023, стр. 145-156.

Ђорић, Марија, „Терор бугарских окупатора у врањском крају за време Првог светског рата“, *Национални интерес*, год. XI, vol. 23, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 181-200.

Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, II књига, Православна реч, Архив Војводине, Нови Сад, 2021.

Кине, Виктор, *Бугари: аутопортрет једног народа/Македонија: претензије Бугара*, Прометеј, Нови Сад, 2021.

Министарство спољних послова Републике Србије, <https://www.mfa.gov.rs/ministarstvo/istorijat>.

Опачић, Петар, Саво Скоко, *Војвода Степа Степановић*, Прометеј, Нови Сад, 2018.

Пијановић, Петар, „Квадратура културног круга: српска и/или југословенска култура“, у: *Историја једне утопије*, Catena Mundi, Београд, 2018.

Рајић, Сузана, „Ратне тековине Србије на Берлинском конгресу и њихов значај“, У: *Јован Ристић, државник и дипломата: Берлински конгрес* (ур. Предраг Илић), Историјски архив Шумадије, Крагујевац, стр. 38.

Рајчева, Илијана, Бугарска дипломатија од канских хрисовуља до акредитивних писама, Радио Бугарија, 19.07.2014. https://bnr.bg/sr/post/100440035?page_1_4=4.

Рајс, Арчибалд, *Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једног пријатеља из тешких времена*, Талија издаваштво, Ниш, 2018.

Summary

Vanja Glišin, Ljubiša Despotović

SERBIAN-BULGARIAN RELATIONS FROM THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Serbian-Bulgarian relations have a long history marked by different stages, from friendship to hostility and fierce conflicts. Therefore, dealing with Serbian-Bulgarian diplomatic relations in the period after the Berlin Congress and during the wars of the beginning of the 20th century offers numerous answers to the complexity of relations between neighbors, but also shows the geopolitical interests behind it. In the first part of the paper, we will present the development of Serbian-Bulgarian relations throughout history, in order to understand in that context what led to the deterioration of relations. Following the development of events, an analysis of the activities of foreign political factors with regard to Serbian-Bulgarian relations is inevitable. With this in mind, we will use historical geopolitics as a sub-discipline of geopolitics in order to understand the context, interests and reasons that led to the deterioration of relations between the two nations.

